

Systematic Principle of Conflict between National Interests and Islamic Community Expediencies (With an Emphasis on the Viewpoint of Āyatollāh Khāmeneii)¹

Mohammad Malekzadeh¹

1. Assistant Professor, Research Institute of Islamic Culture and Thought, Tehran; a member of the political studies association of the domain, Qom, Iran. malekzadeh1350@gmail.com

Abstract

The purpose of the present study is to answer this research question: from the view of Āyatollāh Khāmeneii, what is the relationship between national interests and Islamic community expediencies? The common viewpoint in finding an answer to this question is based on the likelihood of conflict between these 2 categories and search for finding out the priority aspect of one over another. However, from the view of Āyatollāh Khāmeneii, it can be concluded that based on belief in 3 concepts named as consistency between national interests and theoretical foundations of Islam, consistency between national interests and national identity, and consistency between national interests and international objectives, there is innately no conflict between national interests and Islamic expediencies because in his view, national interests of an Islamic country are not separated from the Muslims' national identity and social culture derived from Islamic values. In his opinion, in many cases, the perception of conflict is out of ambiguity; and if theoretical and practical confusions in the foreign policy of the Islamic government are resolved and corrected, a major part of outer contradictions in practical aspects would also be removed. Sometimes, conflict is out of the illusion of interests or experiences. Islamic government by considering theoretical foundations of Islam and a realistic outlook based on the existing necessities, can provide suitable strategies and techniques in its foreign policy to sustain national interests and Islamic expediencies.

Keywords: Principle of Conflict, Foreign Policy, Islamic Expediencies, National Interests, Political Jurisprudence, Āyatollāh Khāmeneii.

1. **Received:** 2021/10/14 ; **Revised:** 2021/12/08 ; **Accepted:** 2022/02/14

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

ضابطه‌مندی قاعده تراحم در منافع ملی با مصالح امت اسلامی (با تاکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای)^۱

محمد ملک‌زاده^۱

۱. استادیار، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران؛ عضو انجمن مطالعات سیاسی حوزه، قم، ایران.
malekzadeh1350@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر پاسخ به این سوال است که از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای چه رابطه‌ای بین منافع ملی و مصالح امت اسلامی برقرار است؟ دیدگاه رایج در پاسخ به این سوال، بر پایه امکان وقوع تراحم میان این دو مقوله و جستجو برای یافتن اولویت و وجه تقدم یکی بر دیگری استوار است. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای می‌توان بر اساس اعتقاد به سه مقوله هماهنگی منافع ملی با مبانی نظری اسلام، هماهنگی منافع ملی با هویت ملی و هماهنگی منافع ملی با اهداف فراملی، نفی ذاتی تراحم میان منافع ملی با مصالح اسلامی را نتیجه گرفت، زیرا از دیدگاه ایشان منافع ملی یک کشور اسلامی جدا از هویت ملی و فرهنگ اجتماعی مردم مسلمان که برگرفته از ارزش‌های اسلامی است، نیست. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، در موارد بسیاری احساس تراحم ناشی از وجود ابهام است؛ اگر ابهامات نظری و عملی سیاست خارجی دولت اسلامی رفع شود و مبانی آن منقح گردد، بخش مهمی از تناقضات ظاهری در بُعد عمل نیز منتفی خواهند شد. گاهی نیز تراحم از توهم منفعت یا مصلحت بوجود می‌آید. دولت اسلامی با در نظر گرفتن مبانی نظری اسلام می‌تواند با دیدی واقع‌گرایانه و بر اساس ضرورت‌های موجود، استراتژی‌ها و تاکتیک‌های مناسبی در سیاست خارجی خود در راستای حفظ منافع ملی و مصالح اسلامی تدارک ببیند.

واژه‌های کلیدی: قاعده تراحم، سیاست خارجی، مصالح اسلامی، منافع ملی، فقه سیاسی، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. ملک‌زاده، محمد (۱۴۰۱). ضابطه‌مندی قاعده تراحم در منافع ملی با مصالح امت اسلامی (با تاکید بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای). *سیاست متعالیه*.

DOI: 10.22034/sm.2022.540926.1763.۲۹۲-۲۷۱ ص ۱۱۰-۳۶

تاریخ ارسال: ۱۴۰۰/۰۷/۲۲؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۰۹/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۵

۱. مقدمه

حفظ و پاسداری از منافع ملی به‌رغم تازگی این اصطلاح در ادبیات سیاسی جهان، همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های دولت‌های ملی و سیاست‌مداران بوده است. در متون دینی و سیره سیاسی معصومان(ع)، علی‌رغم تفاوت در مفهوم ملت با برداشت متعارف دنیای غرب، سفارش‌های فراوانی نسبت به حفاظت از منافع ملی مشاهده می‌شود. در نظام اسلامی در کنار اهمیت حفظ منافع ملی، حفظ مصالح اسلام و امت اسلامی نیز حائز اهمیت می‌باشد و از آنجا که عنصر مصلحت یکی از مفاهیم اساسی در استنباط‌های فقهی بشمار می‌آید، فقها بر رعایت مصالح اسلامی و مصلحت مسلمین اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. لذا، یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست خارجی نظام اسلامی را نیز، حفظ مصالح و منافع نظام اسلامی و امت مسلمان دانسته‌اند.

فقها در فرض وقوع تزام میان منافع ملی و مصالح اسلامی، آراء مختلفی طرح نموده‌اند. برخی از آنها در صورت وقوع تزام، حکم به تقدّم مصالح اسلامی بر منافع ملی داده‌اند و گروه دیگر معتقدند در این شرایط اهداف ملی بر مصالح اسلامی اولویت پیدا می‌کند.

پژوهش حاضر با محوریت دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به دنبال بررسی امکان وقوع تزام میان منافع ملی با مصالح اسلامی است. سوال اساسی تحقیق این است که از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای چه رابطه‌ای بین منافع ملی و مصالح امت اسلامی برقرار است؟ بر اساس فرضیه این تحقیق، از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای منافع ملی با مصالح اسلامی کاملاً هماهنگ بوده و ذاتاً هیچ تزامی میان آن‌ها برقرار نیست. این فرضیه در پژوهش حاضر با استناد به بیانات و سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای و با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی مورد آزمون قرار گرفته است.

۲. پیشینه تحقیق

ضرورت توجه به منافع ملی از سوی کشورها، اعتقادی دیرین در اندیشه و سیاست بشری بشمار می‌آید و سیاست‌مداران جهان همواره تعقیب منافع ملی را از اهداف اصلی حکومت‌ها دانسته‌اند (کلینتون، ۱۳۷۹: ص ۳۳). حضرت علی(ع) در دوران حکومت با عبارات مختلف از منافع جامعه و مصالح جمعی سخن به میان آورده و از والیان و استانداران خود می‌خواهد که اجازه ندهند کسی آن را به خطر اندازد (نهج البلاغه، ۱۳۷۵: نامه ۵۳، بند ۴۶، ۹۶). در دوره معاصر، مباحث مربوط به منافع ملی و مصالح نظام

اسلامی و شیوه ارتباط آن‌ها با یکدیگر را می‌توان در برخی از آثاری که در زمینه سیاست خارجی انتشار یافته، مورد بررسی قرار داد. این آثار در سه بخش جای می‌گیرند:

دسته اول آثاری هستند که به طور جامع و گسترده ورودی به منافع ملی نظام اسلامی نداشته‌اند (ر.ک: محمدی، ۱۳۷۶)،

دسته دوم آثاری است که ورود آن‌ها به موضوع منافع ملی از باب اهمیت این موضوع در قالب وظایف دولت اسلامی می‌باشد (ر.ک: بخشایشی اردستانی، ۱۳۸۷؛ ایزدی، ۱۳۷۱)،

دسته سوم آثاری است که با اشاره به مسئولیت‌های فراملی نظام اسلامی، به چگونگی توافق و تراحم منافع ملی و مصالح اسلامی پرداخته‌اند (ر.ک: حقیقت، ۱۳۷۶؛ نخعی، ۱۳۷۷).

در مجموع، آثار فوق در صورت پرداختن به موضوع منافع ملی بیشتر به دنبال یافتن راهکاری برای رفع تراحم میان منفعت ملی با مسئولیت‌های فراملی دولت اسلامی در سیاست خارجی و یا تعیین اولویت یکی بر دیگری می‌باشند. تاکنون اثری که ارتباط منافع ملی با مصالح اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای را مورد بررسی قرار داده باشد، یافت نگردید. تحقیق حاضر به دنبال تبیین این ارتباط از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای و نگاه ایشان به مسأله تراحم میان منافع ملی و مصالح اسلامی است. لذا، با توجه به فقدان تحقیقات مشابه در این زمینه، این تحقیق در نوع خود، بدیع بشمار می‌رود.

۳. مبانی نظری و مفهومی

در این تحقیق اصطلاحاتی وجود دارد که لازم است ابتدا به تعریف آن‌ها پرداخته شود:

۳-۱. تراحم و تعارض

از واژگان مصطلح در علم اصول دو واژه تعارض و تراحم می‌باشند. تعارض را به معنای تقابل دو حکم در مقام جعل تعریف نموده‌اند (ر.ک: خراسانی، ۱۴۰۹ق: ص ۴۳۷؛ مظفر، بی تا: ج ۲، ص ۲۱۰؛ نائینی، ۱۳۶۸: ج ۲، ص ۵۰۱). در حالی که تراحم به معنای تقابل دو حکم در مقام امثال است، به گونه‌ای که مکلف در مقام انجام تکلیف نمی‌تواند بین دو حکم شرعی جمع نماید (ر.ک: صدر، ۱۴۱۷ق: ج ۷، ص ۲۶؛ حکیم، ۱۴۱۸ق: ص ۳۵۰). در مقام تراحم گفته می‌شود در مواردی که نسبت میان دو حکم متراحم، اهمّ و مهم است، عمل به حکم اهمّ بر مکلف واجب است و از انجام مهم صرف نظر می‌نماید و چنانچه از جهت اهمیت با یکدیگر مساوی باشند، تکلیفی که زمانش جلوتر است، به حکم عقل مقدم

خواهد بود؛ در غیر این صورت، مکلف به حکم عقل در انجام هر یک از دو حکم مخیر است (مظفر، بی تا: ج ۲، ص ۲۱۴-۲۱۶؛ فتح‌الله، ۱۴۱۵ق: ص ۱۰۹). در اصطلاح، اهمّ به امری گویند که مصلحت بیشتر و مضار کم‌تری نسبت به دیگری داشته باشد (صفر، ۱۴۲۹ق: ص ۲۴). قاعده تقدیم اهمّ بر مهم، قاعده‌ای عقلی است که عقلاء بدان ملتزم می‌شوند (جوادی آملی، ۱۳۷۲: ص ۲۴۵؛ سبحانی تبریزی، ۱۳۸۱: ج ۲، ص ۴۲۳؛ علیدوست، ۱۳۸۸: ص ۲۱). انسان به کمک ادراک عقل، مصالح و مفاسد امور را تشخیص می‌دهد و هنگام تراحم دو مصلحت با یکدیگر، مطلوب‌ترین آن‌ها را برگزیده و طبق آن عمل می‌کند (صدر، ۱۹۸۰م: ص ۸۸). با توجه به دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان دیدگاه مختار در این تحقیق که در ادامه به آن خواهیم پرداخت، پیش از اجرای قاعده اهمّ و مهم در تراحم دو حکم، ابتدا باید ابهام‌ها برطرف گردد، زیرا گاهی احساس تراحم یا تعارض دو حکم، ناشی از وجود ابهام است، مانند ابهامی که گاهی در ماهیت منافع ملی با هویت ملی وجود دارد و به دلیل این ابهام، تراحم میان این دو احساس می‌گردد؛ در حالی که از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای اساساً «منفعت ملّی آن چیزی است که با هویت ملی هیچ‌گونه معارضه‌ای نداشته باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۳/۲۲).

۳-۲. منافع ملی

منافع ملی^۱ را یکی از عناصر محوری سیاست خارجی (هالستی، ۱۳۸۸: ص ۳۲؛ پلینو و آلتون، ۱۳۷۵: ص ۲۰) و معیار و ضابطه اصلی در تنظیم روابط خارجی کشورها با یکدیگر می‌دانند (ویک‌لین، ۱۳۶۹: ص ۱۵۹-۱۶۱). تعریف دقیق این اصطلاح، به تبیین دو واژه منفعت و ملت نیاز دارد. لیپمن^۲ منفعت را انتخاب عقلانی فرد همراه با عملکرد غیرسودجویانه تعریف می‌کند (کلینتون، ۱۳۷۹: ص ۹۶). ملت نیز مجموعه افرادی دانسته شده که ویژگی‌های مشترکی دارند (مورگنتا، ۱۳۷۶: ص ۱۸۳؛ Toynbee, 1915: p.13). اسلام مفهوم ملت را در حدی که ملاک دسته‌بندی گروه‌های انسانی و وجه تمایز آنان از یکدیگر باشد، می‌پذیرد (حجرات، ۱۳). اما برای ملیت به عنوان عاملی برای برتری نژادی خاص و اولویت منافع گروهی معین، اصالت قائل نیست. همه انسان‌ها به طور غریزی منفعت طلب هستند. متفکران اسلامی این ویژگی ذاتی انسان‌ها را

1. The national interest

2. Matthew Lipman

فی نفسه امری مطلوب و گاه مقدمه کمال و خداشناسی دانسته‌اند (مصباح یزدی، ۱۳۶۱: ج ۱، ص ۳۷). قرآن کریم نیز وجود این غریزه را در انسان‌ها پذیرفته (مصباح یزدی، ۱۳۷۷: ج ۱، ص ۲۹۳) و در مواردی آن را تقویت نموده است (اعراف، ۹۶؛ طلاق، ۲-۳). برخی غریزه منفعت‌طلبی انسان‌ها را زمینه‌ساز حبّ به وطن و احساس وابستگی به آن (ناسیونالیسم) دانسته‌اند (Kohn, 1944: p.14). منافع ملی از جمع منافع افراد ساکن در سطح یک قلمرو جمعیتی با اهداف مشخص بوجود می‌آید (رجایی، ۱۳۷۲: ص ۷۷۶). بسیاری اصطلاح منافع ملی را با توجه به اختلافات در تعریف این واژه، بویژه در کاربرد سیاسی آن، مبهم، بحث‌برانگیز و مورد سوءاستفاده دانسته‌اند (فرانکل، ۱۳۷۱: ص ۱۱۰). اما غالباً آن را معیاری در سیاست‌گذاری برای کارگزاران سیاست خارجی می‌دانند که دولت‌ها بر اساس آن جهت حفظ موجودیت و بقاء، استقلال، امنیت، تمامیت ارضی و رفاه اقتصادی اقدام می‌کنند (عامری، ۱۳۷۰: ص ۱۷۶؛ قوام، ۱۳۷۳: ص ۱-۲؛ علی‌بخشی و بیات، ۱۳۸۷: ص ۱۲-۲۸).

از نظر هانتینگتون^۱ «منافع ملی منافعی است که برحسب منافع انضمامی نهادهای حاکم تعریف می‌شود» (سیف‌زاده، ۱۳۷۰: ص ۱۱۱). آیت‌الله خامنه‌ای منافع ملی را ملاک تصمیم‌گیری برای دولت‌ها جهت تأمین منافع کوتاه‌مدت یا بلندمدت می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۳/۲۲). ایشان منافع ملی نظام اسلامی را در چارچوب اصول، اهداف و ارزش‌های این نظام تعریف نموده و هدف اصلی و واقعی دیپلماسی نظام اسلامی را حفظ منافع ملی می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۴/۳۰؛ ۱۳۷۹/۵/۲۵).

۳-۳. مصلحت

در اندیشه اسلامی به جای منفعت غالباً از مصلحت استفاده شده است. مصلحت یکی از مفاهیم اساسی در استنباط‌های فقهی بشمار می‌آید. برخی مصلحت را منفعتی می‌دانند که شارع حکیم آن را برای بندگانش در نظر گرفته و شامل حفظ دین، جان، عقل، نسل و مال آنان می‌شود (حقیقت، ۱۳۷۶: ص ۲۵۹). عنصر مصلحت هم در وضع و اجرای قوانین متغیر و هم در اجرای قوانین ثابت و صدور فرامین جزئی دارای نقش اصلی و کلیدی است که از منصب ولایت سرچشمه می‌گیرد: «هرچند حلال محمد تا روز قیامت حلال است، ولی یک رشته احتیاجات متغیر وجود دارد که از کرسی ولایت سرچشمه گرفته و

1. Samuel P. Huntington

به حسب مصلحت وقت، وضع و اجرا می‌شود و در بقاء و زوال خود تابع مقتضیات زمانه‌اند» (طباطبایی، بی‌تا: ص ۲۵-۴۴). در اسلام رعایت مصالح مسلمین از اهمیت فراوانی برخوردار است، لذا، یکی از اهداف سیاست خارجی نظام اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، حفظ مصالح و منافع امت اسلامی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۴/۱۸).

آرمان نهایی اسلام دربارهٔ مناسبات انسانی، رسیدن به امت واحد بشری است، اما پیش از تحقق این آرمان، مسلمانان در هر نقطه از جهان عضوی از امت اسلامی تلقی می‌گردند. از این‌رو، منافع و مصالح نظام اسلامی منطبق بر مصالح امت اسلامی خواهد بود. سیره سیاسی پیشوایان معصومان (ع) بر اساس توجه به مصالح امت اسلامی شکل گرفته و این مهم‌ترین هدفی است که در تمام مراحل زندگی سیاسی آن بزرگواران مشاهده می‌شود (ملک‌زاده، ۱۳۸۵: ص ۱۴۴-۱۴۷). اقدام به جنگ یا صلح، انعقاد قراردادها و پیمان‌ها با دشمنان اسلام از سوی پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع) و امام حسن مجتبی (ع)، همه در راه حفظ مصلحت امت اسلام انجام می‌گرفت. عقد قرارداد صلح رسول خدا (ص) با طوایف بنی‌ضمیره و بنی‌اشجع، صلح حدیبیه با کفار مکه، همچنین پذیرش صلح با معاویه از سوی حضرت علی (ع) و امام حسن (ع) همگی در راستای حفظ منافع و مصالح جامعه و نظام اسلامی بود (همان). امام حسن (ع) انگیزه خویش از صلح با حاکم غاصب شام (معاویه) را اقدامی در راستای حفظ مصلحت امت اسلامی تبیین فرمود: «... معاویه برای تصاحب حقی که از آن من بود، با من به منازعه پرداخت، من هم به ناچار آن را به خاطر مصالح امت و جلوگیری از خون‌ریزی رها ساختم» (اصفهانی، ۱۳۸۵ق: ص ۴۷). بر این اساس آیت‌الله خامنه‌ای معیار حق بودن سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های جهانی نظام اسلامی را حرکت در راستای منافع و مصالح امت اسلامی می‌داند و بر رعایت دقیق این معیار تاکید می‌ورزد (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۷/۱۲).

۳-۴. قلمرو نظام اسلامی

در اندیشه اسلامی به لحاظ نظری، مرز نظام اسلامی، مرز عقیدتی است: «مرز حکومت اسلامی، مرز عقیده و ایمان است، نه مرزهای جغرافیایی و سیاسی، به همین جهت است که اسلام این قبیل انشعابات و پراکندگی‌ها را در جامعه بشری الغاء نمود و عقیده و ایمان قرار داده است؛ نه بر چیزهای دیگری از قبیل نژاد و جنس و نظایر آن» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۷، ص ۲۱۰-۲۱۱). بر اساس نظریه ام‌القری بودن نظام اسلامی،

رهبری ام‌القری، رهبر و مسئول همه کشورهای اسلامی است و بر این اساس مصلحت نظام اسلامی مصلحت امت اسلامی تلقی می‌گردد (لاریجانی، ۱۳۷۵).

۴. روش پژوهش و الگوی تحلیل

انتخاب نوع شیوه و روش در تحقیقات علمی به ماهیت دانش و چگونگی کسب دانش بستگی دارد، زیرا هدف نهایی در یک تحقیق علمی، کسب دانش است که از طریق پژوهش و بکارگیری یک روش یا روش‌های مناسب، امکان دستیابی به آن فراهم می‌شود. امروزه مباحث مربوط به حوزه سیاست خارجی نظام اسلامی از مباحث جدید در عرصه فقه سیاسی بشمار می‌رود. از این‌رو، به دشواری می‌توان منابع تخصصی و معتبری که فقط بر روی این موضوع متمرکز شده باشند را یافت؛ با این حال طرح و تنظیم مباحث این حوزه به لحاظ ماهیت استنباطی آن به روشی مناسب که بر مبانی فقهی و اعتقادی اسلامی استوار باشد، نیازمند است.

مبنای اصلی پژوهش حاضر علاوه بر منابع اسلامی که غالباً در استناد به کتب فقهی و آیات قرآن کریم از شیوه رایج استنباطی و روش‌های تفسیری و دلالت‌های لفظی استفاده می‌شود (ر.ک.: سیدباقری، ۱۳۹۴: ص ۵۱-۷۰)، بررسی مواضع و دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در منابع مربوط به ایشان می‌باشد. همچنین از آنجا که اظهارنظر درباره کشف رابطه منافع ملی و مصالح اسلامی در صلاحیت فقها و اندیشمندان دینی است، در این تحقیق از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان محور اصلی مباحث استفاده می‌شود. برای فهم دیدگاه‌های ایشان در مورد رابطه منافع ملی با مصالح اسلامی در سیاست خارجی، از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شده است. این روش از نگاه محققان از مناسب‌ترین روش‌ها برای مطالعه و تفسیر عینی، کمی و نظام‌مند محتوای پیام‌گوینده یا اندیشمند مورد مطالعه بشمار می‌آید.

۵. رابطه ملیت با اسلامیت در سیاست خارجی

در اندیشه اسلامی مشروعیت نظام سیاسی ناشی از مبانی اسلام و تعهد به آرمان‌های اسلامی است. نظام اسلامی علاوه بر رکن مردم، متکی به منابع دینی اسلام می‌باشد و این دو رکن در کنار هم به نظام اسلامی ثبات می‌بخشند. از این‌رو، آیت‌الله خامنه‌ای راز ماندگاری نظام جمهوری اسلامی ایران را اتکای آن به مردم و اسلام می‌داند: «راز پرشکوه و افتخاربخش این نظام، همین دو کلمه است، یعنی جمهوری و اسلام. موجودی که از این دو کلمه ایجاد شده، باید هم پایدار بماند. هم مردم هست، هم اسلام ... اینکه

دین باید حاکم شود و در این حاکمیت، مردم باید حضور داشته باشند، از متن اسلام برمی‌آید» (مقام معظم رهبری، ۱۴/۳/۱۴۰۰). از سوی دیگر، با توجه به آنکه اعتقاد اسلامی با پذیرش نوعی ملیت سازگار است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲: ج ۱، ص ۱۰۵)، می‌توان نظام اسلامی را ترکیبی از دو خصیصه اسلامی و ملی دانست. از این رو، آیت‌الله مطهری از ترکیب این دو مقوله در مورد کشور اسلامی ایران و تاثیرات آن دو بر یکدیگر می‌نویسد: ما هرچه بیشتر در این زمینه مطالعه کردیم، بیشتر به این نکته برخوردیم که مسائل مشترک اسلام و ایران هم برای اسلام افتخارآمیز است، هم برای ایران. برای اسلام به عنوان یک دین که به حکم محتوای غنی خود ملتی باهوش و متمدن و صاحب فرهنگ را شیفته خویش ساخته است و برای ایران به عنوان یک ملت که به حکم روح حقیقت‌خواه و بی‌تعصب فرهنگ‌دوست خود بیش از هر ملت دیگر در برابر حقیقت خضوع کرده و در راهش فداکاری نموده است (مطهری، ۱۳۵۹: ص ۵۰). آیت‌الله مطهری در این عبارات، گسترش اسلام در ایران را ناشی از دو مقوله هویت دین اسلام - با محتوای غنی آن - و ملیت ایرانی - که قومی باهوش و با فرهنگ می‌باشند - دانسته است. چنانکه آیت‌الله خامنه‌ای نیز معتقد است «ما به برکت اسلام توانسته‌ایم هویت ایرانی خود را حفظ کنیم» (مقام معظم رهبری، ۱۰/۲/۱۳۹۰).

۶. رابطه منافع ملی با منافع فردی

به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران، در شرایط طبیعی، تراحم اساسی میان منفعت فردی با منفعت عمومی وجود ندارد (فرانک، ۱۳۸۳: ص ۵۱-۵۳)، زیرا فرآیند جامعه‌پذیری، رفتار فرد را هنجارمند ساخته و تا حدودی در راستای هنجارهای اجتماعی قرار می‌دهد. با این حال لزوماً نمی‌توان منافع ملی را همان منافع تک‌تک افراد توصیف کرد؛ گرچه در یک شرایط ایده‌آل منافع ملی، منافع تمام افراد جامعه را هم پوشش می‌دهد، اما در شرایط تراحم مصالح فرد و جامعه، افراد برای دستیابی به منافع فردی، حقوق اجتماعی و منافع عمومی را نادیده می‌گیرند، زیرا از دیدگاه هالیفاکس^۱ «یک ملت دارای وجودی و رای افراد و خواست‌هایی غیر از آنچه افراد می‌خواهند، است که به سادگی درک و فهم نمی‌شوند» (کلینتون، ۱۳۷۹: ص ۶۹). در این شرایط توصیه جامعه‌شناسان، اهمیت دادن دولت‌ها به فرآیند جامعه‌پذیری انسان‌ها در جامعه برای اهتمام فرد به منافع و مصالح عمومی است که عمده‌ترین ابزار آن‌ها خانواده، مدرسه، گروه‌های

1. Halifax

همسالان و رسانه‌های جمعی می‌باشند (کوئن، ۱۳۷۵: ص ۱۱۹). در اندیشه اسلامی، تقویت ایمان و اخلاق اسلامی قوی‌ترین ضامن اجرای قوانین و رعایت مصالح و منافع جمعی دانسته شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۴، ص ۱۷۳-۱۷۴).

۷. رابطه منافع ملی با مصالح اسلامی

رویکرد غالب در رابطه میان منافع ملی با مصالح اسلامی، بر پایه امکان وقوع تراحم میان این دو مقوله و جستجو برای یافتن اولویت و وجه تقدّم یکی بر دیگری است. بر این اساس دو دیدگاه مطرح شده است: دیدگاه اول معتقد به تقدم مصالح اسلامی بر منافع ملی در شرایط تراحم است (ر.ک: لاریجانی، ۱۳۶۹: ص ۵۲؛ مصباح یزدی، ۱۳۷۵: ص ۲۸). در این میان از دیدگاه برخی یک استثناء نیز وجود دارد و آن اینکه اگر موجودیت ام‌القری اسلامی به خطر افتاد، مصالح ام‌القری به طور استثنایی بر مصالح امت اسلامی اولویت خواهد داشت (تقوی، ۱۳۷۷: ص ۵۹۵). دیدگاه دوم با طرح مقتضیات زمان و مکان معتقد است: «با وجود اینکه اصل در سیاست خارجی اسلامی منافع اسلامی می‌باشد، ولی به لحاظ مصلحت و به حکم قاعده رفع تراحم، اهداف ملی بر مصالح اسلامی اولویت پیدا می‌کند. علاوه بر این می‌توان گفت که اصولاً برحسب شرایط حاکم در نظام بین‌الملل و حاکمیت دولت ملی، اصل شرایط فعلی، تعقیب منافع و اهداف ملی است و پیگیری آن ضرورت اساسی بشمار می‌آید» (رنجبر، ۱۳۸۱: ص ۶۵). رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای در این رابطه، نفی ذاتی تراحم میان منافع ملی با مصالح اسلامی است.

۷-۱. سازگاری منافع ملی جامعه اسلامی با مبانی نظری اسلام

منافع ملی هر کشور از دو دسته منافع مادی و معنوی تشکیل شده‌اند (روشندل، ۱۳۷۴: ص ۳۳). در اندیشه اسلامی منافع مادی و معنوی در کنار هم مورد سفارش می‌باشند (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۰۱-۲۲۱). در روایتی از امام کاظم (ع) آمده است: «لیس منا من ترک دنیا لدینه او ترک دینه لدنیه؛ از ما نیست کسی که دنیایش را برای دینش وانهد و یا دینش را برای دنیا از دست بدهد» (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۰: ص ۴۳۳). از این‌رو، رسول خدا (ص) در وصف انسان مومن فرموده‌اند که او به کار دین و دنیایش در کنار هم می‌پردازد (پابنده، ۱۳۸۲: ص ۲۲۱). در اندیشه اسلامی، نظام دین منوط به نظام دنیاست و دنیا همچون وسیله‌ای است که برای رساندن انسان به آخرت به کار می‌آید (قادری، ۱۳۷۰: ص ۹۶)؛ جز آنکه وابستگی به دنیا مورد مذمت قرار گرفته است (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۲۳). از آنجا که ایدئولوژی و قواعد حاکم بر

سیاست خارجی دولت اسلامی برگرفته از متون دینی و اندیشه سیاسی اسلام می‌باشد، تضادی میان منافع ملی جامعه اسلامی با مبانی نظری اسلام نخواهد بود، زیرا سیاست اسلامی مبتنی بر عقل و علم است و هرچه با عقل سلیم مخالف باشد، با اسلام نیز مغایر خواهد بود (نائینی، ۱۳۷۶: ج ۳، ص ۶۰). آیت‌الله خامنه‌ای ضمن تأکید بر این نکته که «عقلانیت ابزار مهم در سیاست خارجی نظام اسلامی است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۶/۸)، می‌فرماید: «اسلام ما اسلام عقلانی است. عقل کاربرد بسیار وسیعی در فهم ما، تشخیص اهداف و تشخیص ابزارهای ما داراست» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۵/۲۵). بر این اساس ایشان دیدگاهی که مخالف سیاست خارجی ایدئولوژیک برای نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد را تخطئه می‌کند: «این‌که سیاست خارجی را با نگاه ایدئولوژیک نباید نگاه کرد، این حرف به همه معانی که ممکن است داشته باشد، غلط است... کجای دنیا این‌جوری هست که حالا یک عده‌ای می‌خواهند ایران اسلامی را این‌جوری کنند؟! در آمریکا این‌جوری است؟! در آمریکا مبانی نظری در سیاست خارجی هیچ تأثیری ندارد؟!... در هیچ حکومت لائیک و وجود ندارد که دیپلماسی خودشان را از ارزش‌های معتبر در نظر خودشان جدا کنند و بگویند این ارزش‌ها با منافع ملی سازگار نیست؛ نه، منافع ملی منطبق است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۵/۲۷).

بر اساس تلقی فوق می‌توان گفت بین منافع ملی با مبانی نظری و ایدئولوژیک از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، رابطه این‌همانی وجود دارد و در این صورت هرچه در راستای مبانی نظری عمل کنیم، به همان مقیاس در راستای منافع ملی نیز حرکت کرده‌ایم، زیرا «ایدئولوژی به دنبال تأمین و حفظ منافع ملی است و هویت یک ملت محسوب می‌شود» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۴/۳۰). به عنوان مثال اصل نفی سبیل از اصول مهم اسلامی است که نفی ولایت و سلطه دشمنان اسلام بر مسلمانان را اثبات می‌کند و دارای آثار مثبتی در سیاست خارجی دولت اسلامی می‌باشد و منافع ملی را نیز تأمین می‌کند. از نظر تاریخی تجربه سلطه کفار بر کشورهای اسلامی در دوره معاصر نشان از تضعیف و نابودی گسترده منافع ملی این کشورها دارد. تحریم تنباکو توسط میرزای شیرازی و قیام علیه کاپیتولاسیون توسط امام خمینی، دو نمونه اقدام بر اساس اصل نفی سبیل بود که در راستای حفظ منافع ملی کشور اسلامی ایران انجام شد. همچنین می‌توان موضوع دفاع جمهوری اسلامی ایران از مردم مظلوم فلسطین و لبنان و سایر مناطق اسلامی تحت اشغال و ستم نظام سلطه جهانی را که بر مبنای امت واحد اسلامی (انبیاء، ۹۲؛ مومنون، ۵۲)، افراد آن دارای مقصد و هدف یگانه و دارای مسئولیت در قبال یکدیگر می‌باشند (طباطبائی، ۱۳۷۲: ج ۲، ص ۱۸۵)، در

راستای منافع ملی جمهوری اسلامی ایران توصیف نمود. بر اساس این دیدگاه، هرگونه ستمگری علیه یک کشور اسلامی، ستم به همه کشورهای اسلامی محسوب شده، و دفاع از آنان، دفاع از خود قلمداد می‌گردد. شیوه مواجهه دشمنان نظام سلطه با جمهوری اسلامی و ملاحظات آنان در تهدید امنیت کشور نشان می‌دهد که حضور ایران در این مناطق تنها به مباحث ایدئولوژیک برنمی‌گردد، بلکه پای منافع ملی و حفظ تمامیت ارضی ایران نیز در میان است و بخشی از مقاومت در برابر نظام سلطه بشمار می‌رود. این مقاومت از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای گرچه برای ایران هزینه‌هایی داشته است، اما هزینه‌های آن به مراتب از هزینه سازش کم‌تر می‌باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۳/۱۴). از این رو، می‌توان آن را در راستای منافع ملی دانست.

۲-۷. سازگاری منافع ملی با هویت ملی

هویت ملی شاخصه شناخت و تمایز افراد و گروه‌ها از یکدیگر است (زمانی محجوب، ۱۳۸۵: ص ۲۹). منافع ملی نیز که هدف بنیادی برای تعیین و تبیین سیاست خارجی بشمار می‌رود، شامل عناصری همچون حاکمیت، استقلال، تمامیت ارضی، امنیت، رفاه و سایر مفاهیم مرتبط با هویت ملی در یک کشور می‌باشد (علی‌بخشی و بیات، ۱۳۸۷: ص ۱۲-۲۸). هویت ملی کشور ایران از ابتدای ورود اسلام به این سرزمین با دین اسلام درآمیخته است. حتی برخی محققان خارجی بر این باورند که با گسترش تشیع در ایران، ناسیونالیسم ایرانی و اسلام شیعه تا حدودی درهم آمیختند و این امر از شدت دوگانگی و تنش بین ایران و اسلام کاست و تشیع ایرانی جلوه‌ای از هویت ملی ایرانیان قلمداد گردید (هانتر، ۱۳۸۰: ص ۱۸۹). عدم موفقیت اقدامات مذهب‌ستیزانه رضاشاه نیز که به افزایش خشونت و انقلاب در ایران انجامید، از نگاه نویسندگان خارجی دلیل دیگری بر آمیختگی مذهب با هویت ملی ایرانیان عنوان شده است (آبراهامیان، ۱۳۷۶: ص ۲۰۱-۲۰۰). لذا، برخی معتقدند تاکید رژیم محمدرضا پهلوی به سنت‌های ایرانی قبل از اسلام نیز نتوانست او را از نگاه ملت ایران به عنوان یک حاکم ملی‌گرا قلمداد نماید (رازی، ۱۳۷۸: ص ۸۴). پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز با وجود تاکید بر ارزش‌های اسلامی، ارزش‌های ملی کم‌رنگ نگردید، زیرا از نگاه رهبران این نهضت و انقلابیون، هیچ تضاد اساسی میان این دو مقوله وجود نداشته است. در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، هویت ملی و منافع ملی رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند. ایشان هویت ملی را پایه و اساس منافع ملی نظام اسلامی می‌داند، هویت ملی

در تطابق با منافع ملی شناخته می‌شود و منافع ملی نیز به عنوان مبنای تصمیم‌گیری مسئولان می‌باشد. وظیفه همه مسئولان نظام اسلامی به ویژه کارگزاران سیاست خارجی، ابتدا تشخیص صحیح منافع ملی، سپس دفاع از منافی است که با هویت ملی در نظام اسلامی انطباق داشته باشد، زیرا به فرموده آیت‌الله خامنه‌ای منافی که در تضاد با هویت ملی باشند، منافع ملی واقعی نیستند: «ملاک تصمیم‌گیری برای دولت‌ها، تأمین منافع ملی است؛ حالا چه منافع کوتاه‌مدت، چه منافع بلندمدت ... منفعت ملی آن چیزی است که با هویت ملت ایران هیچ‌گونه معارضه‌ای نداشته باشد و از آن برکنار هم نباشد، یعنی برخاسته از این هویت باشد؛ این می‌شود منفعت ملت ایران ... هر چیزی که شائبه ضدیت با اسلام یا بیگانگی از اسلام، ضدیت با انقلاب یا بیگانگی از انقلاب، ضدیت با ریشه تاریخی ملت ایران یا بیگانه از آن، یا هر چیزی از این قبیل [داشته] باشد، جزو منافع ملی نیست و مورد تصمیم نمی‌تواند قرار بگیرد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۳/۲۲).

با توجه به تعریف سیاست خارجی که آن را شامل تدوین و پیگیری اهداف و منافع ملی در صحنه بین‌المللی دانسته‌اند (ر.ک: آشوری، ۱۳۷۸)، از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای این اهداف زمانی در راستای حفظ منافع ملی خواهد بود که به افزایش قدرت و هویت ملی منتهی گردد، این شاخص در ارزیابی میزان موفقیت سیاست خارجی می‌تواند معیار مناسبی باشد. آیت‌الله خامنه‌ای در بیان مؤلفه‌های قدرت ملی نظام جمهوری اسلامی ایران می‌فرماید: «احساس هویت و عزت اسلامی - که امروز به برکت پیروزی انقلاب اسلامی در جهان اسلام نمودار شده است - یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های قدرت ملت ایران است که باید در مناسبات بین‌المللی حتماً به آن توجه شود» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۱/۱۹). بدین ترتیب ایشان هویت ملی یک کشور اسلامی مانند ایران را همان هویت اسلامی می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۱۶)، زیرا از دیدگاه ایشان ملیت، منافی دین نیست: «هویت ملی هم که می‌گوییم، ملیت در مقابل دین نیست، بلکه هویت ملی هر ملت، مجموعه فرهنگ‌ها و باورها و خواست‌ها و آرزوها و رفتارهای اوست. یک ملت مذهبی، یک ملت موحد، یک ملت مؤمن و یک ملت معتقد به پاکان درگاه الهی و اهل بیت پیغمبر است؛ این جزو فرهنگ و هویتشان است؛ هویت ملی که می‌گوییم، شامل همه اینها است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۸/۱۸).

بر این اساس مقام معظم رهبری منافع ملی واقعی را در راستای هویت ملی می‌داند. نکته مهمی که ایشان به آن اشاره دارد، تفاوت منفعت واقعی با منفعت توهمی می‌باشد. مراد واقعی از منفعت ملی آن

است که کلیه پیامدهای کوتاه‌مدت و درازمدت دو فعل، با توجه به جمیع جهات آن‌ها برای یک ملت، در نظر گرفته شوند. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای تزاخم ممکن است در منفعت توهمی بوجود آید، نه منافع واقعی. منافع ملی واقعی یک کشور اسلامی، هیچ‌گاه با مصالح اسلامی تزاخم پیدا نمی‌کنند. ایشان با ذکر شواهدی در مورد کشور ایران پیش از انقلاب اسلامی که به دلیل وابستگی حاکمان به غرب، هویت ملی و در نتیجه منافع ملی ایران را پایمال نمودند، می‌فرماید:

«ملاک تصمیم‌گیری برای دولت‌ها، تأمین منافع ملی است... آن نکته اساسی که مورد نظر بنده است، این است که منافع ملی آن وقتی منافع ملی هستند که با هویت ملی ملت ایران، با هویت انقلابی ملت ایران در تعارض نباشند. و آلا آنجایی که ما چیزی را به عنوان منافع ملی در نظر می‌گیریم، لکن هویت ملی را پایمال می‌کنیم، قطعاً اشتباه کرده‌ایم، این منافع ملی نیست؛ این چیزی است که از دوران مشروطه تا قبل از انقلاب، متأسفانه سرنوشت همیشگی کشور ما بوده؛ هویت ملی را زیر پا لگدمال کردند... اینکه یک نفری بیاید بگوید که «ما از فرق سر تا ناخن پا باید فرنگی بشویم تا اینکه بتوانیم پیشرفت کنیم، ترقی کنیم»، این همان پایمال کردن هویت ملی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۳/۲۲).

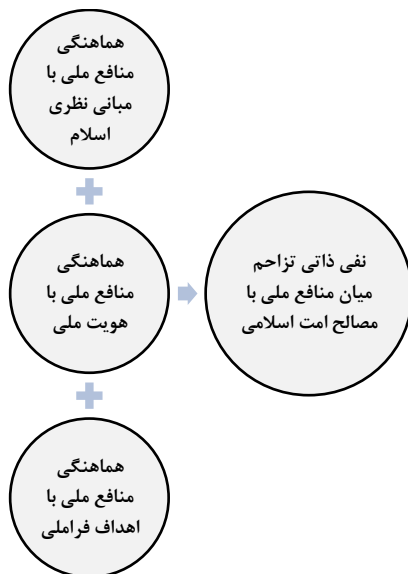
بنابراین، از مهم‌ترین اهداف ملی در سیاست خارجی نظام اسلامی، توجه به دو عنصر مهم هویت و منافع ملی در تعاملات نظام با خارج و حفظ آن دو در کنار یکدیگر است. رعایت این اصل در نظام اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، به دلیل اینکه از فطرت الهی بشری سرچشمه می‌گیرد، در تضاد با منافع سایر ملت‌ها نیز نخواهد بود، بلکه «در خدمت منافع عمومی بشریت» نیز می‌باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۱/۱۹). بر این اساس آیت‌الله خامنه‌ای معیار حق بودن سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های جهانی نظام اسلامی را حرکت در راستای منافع و مصالح امت اسلامی می‌داند و بر رعایت دقیق این معیار تأکید می‌ورزد (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۷/۱۲).

۳-۷. سازگاری منافع ملی با اهداف فراملی نظام اسلامی

رویکرد صرفاً مادی‌گرایانه به منافع ملی، آن را بر منافع سایر ملت‌ها مقدم می‌دارد، زیرا به گفته مورگنتا: «آنچه دولت‌های حاکم، منافع ملی خود تلقی می‌کنند، انگیزه اقدامات آن‌ها را تشکیل می‌دهد و

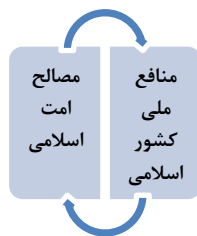
نه اعتقاد به خیر عامه» (مورگنتا، ۱۳۷۶: ص ۷۲۸). در این رویکرد، منافع ملی یا منافع برخی از طبقات و گروه‌های حاکم بر منافع کل بشریت ارجحیت پیدا می‌کند (پازنیادکف، ۱۳۷۰: ص ۵۳)، اما در نگرش اسلامی «ملیت و قومیت به معنایی که امروز در میان مردم مصطلح است، هیچ اعتباری ندارد، بلکه این دین به همه ملت‌ها و اقوام مختلف جهان با یک چشم نگاه می‌کند و از آغاز نیز دعوت اسلامی به ملت و قوم مخصوصی اختصاص نداشته است» (مطهری، ۱۳۵۹: ص ۵۶). این در حالی است که مرز حکومت اسلامی نیز در اصل مرز عقیده و ایمان است، نه مرزهای جغرافیایی و سیاسی (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۷، ص ۲۱۰-۲۱۱؛ رشید، ۱۳۵۳: ص ۳۱۸). بر این اساس نظام اسلامی، نظامی ذاتاً فراملی است. آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به رویکرد فراملی نظام جمهوری اسلامی ایران می‌فرماید: «آنچه در ایران اتفاق افتاد، مسأله یک حرکت عظیم در مقیاس جهانی است. ما البته یک ملتیم؛ مرزهایمان هم، مرزهای محدودی است... تلاش و فعالیت ما در داخل مرزهای خودمان است. اما این انقلاب، محدود به این مرزها نیست. این پیام یک پیام جهانی بود» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۸/۱۱).

اهداف فراملی نظام اسلامی شامل اصول و اهدافی است که در گستره جهان اسلام تعریف می‌شود. از جمله مهم‌ترین این اهداف کمک و حمایت از همه مسلمانان و نجات مستضعفان و مظلومان در جهان می‌باشد (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۷۳: ص ۳۷۵). حداقل کمکی که در روایات بر آن تاکید شده است، کمک معنوی و ابراز همدردی با ستم‌دیدگان است (شیر، ۱۳۹۵: ص ۱۰۲). بر این اساس می‌توان گفت میان اهداف فراملی با منافع ملی نظام اسلامی پیوند ناگسستنی برقرار است و در این صورت تعقیب اهداف فراملی نظام اسلامی و تأمین مصالح امت اسلامی، در راستای تأمین منافع ملی و دفاع از حیثیت کشور اسلامی نیز خواهد بود. از این‌رو، آیت‌الله مطهری و جوب نجات مظلومین مورد تجاوز مستکبرین را از مصادیق دفاع از نظام اسلامی می‌داند (مطهری، ۱۳۶۸: ص ۲۹). بر این اساس سید محمد صدر در مورد سیاست خارجی نظام جمهوری اسلامی ایران می‌نویسد: «منافع ملی ما از منافع اسلامی‌مان جدا نیست و به هیچ‌وجه این دو از یکدیگر قابل تفکیک نیستند. بنابر برداشتی که اندیشه سیاسی حاکم بر جمهوری اسلامی را شکل می‌دهد، نه تنها امنیت مردم مسلمان و امنیت کشور واقعیت حکومت جمهوری اسلامی ایران از هم جدا نبوده، بلکه مرتبط با امنیت و منافع دیگر مسلمانان جهان نیز است. بنابراین دیدگاه، کلمه امت به جای واژه ملت نشسته و امنیت ایران به امنیت کل جهان اسلام وابسته می‌شود (صدر، ۱۳۷۴: ص ۷۴-۴۵).

تصویر ۱- فرایند آزمون فرضیه تحقیق

بنابراین، از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای بین منافع ملی یک کشور اسلامی با مصالح امت اسلامی هیچ‌گونه تراحم ذاتی وجود ندارد. بر اساس این دیدگاه، بین این دو مقوله پیوند ناگسستنی وجود دارد و رابطه «این‌همانی» برقرار است. در این صورت سخن از تراحم و تضاد و سوال از اولویت یکی بر دیگری مبنایی نخواهد داشت.

تصویر ۲- رابطه منافع ملی با مصالح امت اسلامی

۸. نتیجه‌گیری

در یک کشور اسلامی منافع ملی برآمده از هویت ملی مردم مسلمان است، زیرا منافع ملی، در واقع

برخاسته از ارزش‌های يك ملت می‌باشد که در جامعه اسلامی قوام‌دهندهٔ هویت ملی آن جامعه است. تحقق این ارزش‌ها جزئی از اهداف ملی است که دستیابی به آن، یکی از مؤلفه‌های منافع ملی بشمار می‌رود.

از سوی دیگر، ارزش‌ها و باورهایی که فرهنگ و هویت يك جامعه را شکل می‌دهد، جدا از ایدئولوژی حاکم بر آن جامعه نمی‌باشد. از این‌رو، برخلاف دیدگاهی که معتقد است در سیاست داخلی و خارجی نباید بر اساس اصول ایدئولوژیک تصمیم‌گیری شود، استفاده از ایدئولوژی حاکم برای انسجام هر جامعه‌ای ضروری است. بر این اساس سیاست‌گذاری‌های يك کشور اسلامی بر پایه منافع ملی آن کشور، همزمان می‌تواند هم ایدئولوژیک باشد و هم اولویت‌های منافع ملی و حتی مصالح امت اسلامی را تأمین نماید. در عین حال منافع ملی هر کشور از حیث اهمیت، دارای سطوح و مراتبی است؛ همچنان‌که مصالح نظام اسلامی نیز با آن که جزئی از اهداف ملی و ارزش‌های الهی جامعه اسلامی تعریف می‌شود، از سطوح و مراتب مختص به خود برخوردار است. در این سلسله مراتب، بر پایه یافته‌های پژوهش حاضر، منافع ملی با هویت دینی جامعه اسلامی مساوی بوده و بر این اساس تراحمی میان منافع ملی با مصالح اسلامی نیز نخواهد بود. همچنین بر همین مبنا تراحم میان منافع ملی و مصالح امت اسلامی نیز منتفی می‌گردد، زیرا منافع ملی نظام اسلامی در واقع با توجه به مبانی و ارزش‌های الهی امت اسلامی مورد تقویت قرار گرفته است.

بنابراین، بر اساس یافته‌های این پژوهش، از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای میان منافع ملی نظام اسلامی و مصالح امت اسلامی اساساً تراحمی وجود ندارد. از دیدگاه ایشان، در موارد بسیاری احساس تراحم ناشی از وجود ابهام است؛ اگر ابهامات نظری و عملی سیاست خارجی دولت اسلامی رفع شود و مبانی آن منقح گردد، بخش مهمی از تناقضات ظاهری در بُعد عمل نیز منتفی خواهند شد. گاهی نیز تراحم از توهم منفعت یا مصلحت بوجود می‌آید. دولت اسلامی با در نظر گرفتن مبانی نظری اسلام می‌تواند با دیدی واقع‌گرایانه و بر اساس ضرورت‌های موجود، استراتژی‌ها و تاکتیک‌های مناسبی در سیاست خارجی خود در راستای حفظ منافع ملی و مصالح اسلامی تدارک ببیند.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

- آبراهامیان، پرواند (۱۳۷۶). *ایران میان دو انقلاب*. ترجمه ابراهیم گل محمدی و محمدحسن فتاحی. تهران: نشر نی.
- آشوری، داریوش (۱۳۷۸). *دانشنامه سیاسی*. تهران: انتشارات مروارید.
- ابن شعبه خزانی، ابی محمد (۱۴۰۰ق). *تحف العقول*. ترجمه و تحقیق علی اکبر غفاری. تهران: اسلامیه.
- اصفهان، ابوالفرج (۱۳۸۵ق). *مقاتل الطالبین*. بیروت: المكتبة الحیدریه.
- ایزدی، بیژن (۱۳۷۱). *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- بخشایشی اردستانی، احمد (۱۳۸۷). *اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: آوای نور.
- پازنیادکف، آگیس عبدالویج (۱۳۷۰). *تفکر جدید سیاسی در روابط بین الملل امروز*. در: سید علی قادری، مجموعه مقالات اولین سمینار بررسی و تحول مفاهیم. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). *نهج الفصاحه*. تهران: دنیای دانش.
- پلینو، جک سی؛ آلتون، روی (۱۳۷۵). *فرهنگ روابط بین الملل*. ترجمه حسن پستا. تهران: فرهنگ معاصر.
- تقوی، محمدناصر (۱۳۷۷). *مصلحت در سیاست خارجی*. *سیاست خارجی*، ۱۲(۳).
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۲). *ولایت فقیه*. تهران: رجاء.
- حقیقت، صادق (۱۳۷۶). *مسئولیت‌های فراملی در سیاست خارجی دولت اسلامی*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری.
- حکیم، سید محمدتقی (۱۴۱۸ق). *الأصول العامه*. قم: المجمع العالمی لأهل البیت(ع)، چاپ دوم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۲/۱۰). *بیانات در دیدار با رئیس و اعضای شورای عالی استان‌ها*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=12346>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۳/۸/۱۱). *بیانات در دیدار با جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2731>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸/۷/۱۲). *بیانات در دیدار با مسئولان و کارکنان نهادها و سازمان‌های خدماتی و حمایت‌کننده از مستضعفان و محرومان*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=342>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۳/۱۴). *بیانات به مناسبت سالگرد ارتحال امام خمینی*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42758>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۳/۱۴). *بیانات به مناسبت سالگرد ارتحال امام خمینی*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=47964>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۲/۱۶). بیانات در دیدار با مردم کازرون. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3434>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۰/۴/۱۸). بیانات در دیدار با مسئولان وزارت امور خارجه و سفرا و کارداران جمهوری اسلامی ایران. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=518>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۸/۱۸). بیانات در دیدار با دانشگاهیان سمنان. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3362>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۱۱/۱۹). بیانات در دیدار فرماندهان نیروی هوایی ارتش. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18989>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۱۱/۱۹). بیانات در دیدار با فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21996>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۳/۲۲). بیانات در دیدار با مسئولان نظام. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36824>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۵/۲۵). بیانات در دیدار با وزیر امور خارجه و سفرای جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=18427>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۵/۲۵). بیانات در دیدار با جمعی از مسئولان وزارت امور خارجه. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=1173>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۱/۵/۲۷). بیانات در دیدار با مسئولان، کارداران و سفرای وزارت امور خارجه. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=18746>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۴/۳۰). بیانات در دیدار با سفرا و مسئولان وزارت امور خارجه. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=40156>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۴/۳۰). بیانات در دیدار سفرا و مسئولان وزارت امور خارجه. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=40156>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۶/۸). بیانات در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت. قابل دسترس در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3304>

خراسانی، ملامحمد کاظم (۱۴۰۹ق). کفایة الاصول. قم: مؤسسه آل‌البیت(ع).

رازی، حسین (۱۳۷۸). مشروعیت، دین و ناسیونالیسم در خاورمیانه. ترجمه سعید حجازیان. فرهنگ و توسعه، شماره ۱۸.

رجایی، فرهنگ (۱۳۷۲). چالش بنیادگرایی و پاسخ غرب. سیاست خارجی، ۷(۴).

رشید، احمد (۱۳۵۳). اسلام و حقوق بین‌الملل عمومی. ترجمه حسین سیدی. تهران: دانشگاه تهران.

رنجبر، مقصود (۱۳۸۱). اهداف و منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. علوم سیاسی، ۵(۲۰).

- روشندل، جلیل (۱۳۷۴). *امنیت ملی و نظام بین‌المللی*. تهران: سمت.
- زمانی محبوب، حبیب (۱۳۸۵). *نقش دین در هویت‌بخشی به ایرانیان*. در: محمد منصورزاده، علی اشرف نظری، دین و هویت. تهران: موسسه مطالعات ملی - تمدن ایرانی.
- سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۸۱). *الانصاف فی مسائل دام فیها الخلاف*. قم: امام صادق (ع)، ج ۲.
- سید باقری، سید کاظم (۱۳۹۴). *قدرت سیاسی از منظر قرآن کریم*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سیف‌زاده، حسین (۱۳۷۰). *تحول در مفهوم منافع ملی و جایگزینی آن با مصالح متقابل بشری*. در: سید علی قادری، مجموعه مقالات اولین سمینار بررسی و تحول مفاهیم. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی: ص ۹۷-۱۳۳.
- شیر، عبدالله (۱۳۹۵). *الاخلاق*. قم: بصیرتی.
- صدر، محمد (۱۳۷۴). *امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهدیدات و استراتژی مقابله در زمینه سیاست خارجی*. سیاست خارجی، (۱)۹.
- صدر، محمدباقر (۱۴۱۷ق). *بحوث فی علم الأصول*. قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی، چاپ سوم، ج ۷.
- صدر، محمدباقر (۱۹۸۰م). *تعارض الأدله الشرعیه*. تقریر محمود هاشمی. بیروت: دارالکتب اللبنانی.
- صفار، فاضل (۱۴۲۹ق). *فقه المصالح والمفاسد*. لبنان: دارالعلوم.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۲). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: انتشارات اسلامی، ج ۲.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان*. ترجمه محمدباقر موسوی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، دفتر انتشارات اسلامی، ج ۷، ۴.
- طباطبایی، محمدحسین (بی‌تا). *زامانداری و رهبری*. مشهد: سپیده.
- عامری، هوشنگ (۱۳۷۰). *اصول روابط بین‌الملل*. تهران: آگاه.
- علی‌بخشی، ابراهیم؛ بیات، محمدحسن (۱۳۸۷). *مبانی نظری منافع ملی*. تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۸۸). *فقه و مصلحت*. قم: فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- فتح‌الله، احمد (۱۴۱۵ق). *معجم الفاظ الفقه الجعفری*. عربستان سعودی: المطبعة مطابع المدوخل.
- فرانک، رابرت (۱۳۸۳). *منفعت فردی و عمل جمعی*. ترجمه علی اعظم محمدبیگی. *کتاب ماه علوم اجتماعی*، شماره ۸۸.
- فرانکل، جوزف (۱۳۷۱). *نظریه معاصر روابط بین‌الملل*. ترجمه وحید بزرگی. تهران: اطلاعات.
- قادری، حاتم (۱۳۷۰). *اندیشه سیاسی غزالی*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۷۳). *آنانومی تعاملات نظام سیاسی و منافع ملی*. *سیاست خارجی*، (۱)۸ (۲-).
- کلینتون، دیوید دبلیو (۱۳۷۹). *دورویه منفعت ملی*. ترجمه اصغر افتخاری. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کوئن، بروس (۱۳۷۵). *مبانی جامعه‌شناسی*. ترجمه غلام‌عباس توسلی و رضا فاضل. تهران: سمت، چاپ هفتم.
- لاریجانی، محمدجواد (۱۳۶۹). *مقولاتی در استراتژی ملی*. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

- لاریجانی، محمدجواد (۱۳۷۵). حکومت اسلامی و مرزهای سیاسی. حکومت اسلامی، (۲۱).
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۷۳.
- محمدی، منوچهر (۱۳۷۶). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، اصول و مسائل آن. تهران: نشر دادگستر.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۶۱). آموزش عقاید. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ج ۱.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۵). اختیارات ولی فقیه در خارج از مرزها. حکومت اسلامی، شماره ۱.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۷). اخلاق در قرآن. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ج ۱.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۹). خدمات متقابل اسلام و ایران. قم: صدرا، چاپ دهم.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). جهاد. تهران: صدرا.
- مظفر، محمدرضا (بی تا). اصول فقه. قم: انتشارات اسماعیلیان، چاپ پنجم، ج ۲.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۲). اسلام و حقوق بین الملل عمومی. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه. تهران: سمت، ج ۱.
- ملک‌زاده، محمد (۱۳۸۵). سیره سیاسی معصومان در عصر حاکمیت. تهران: کانون اندیشه جوان، چاپ دوم.
- مورگنتا، هانس جی (۱۳۷۶). سیاست میان ملت‌ها. ترجمه حمیرا مشیرزاده. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- نائینی، محمدحسین (۱۳۶۸). أجود التقریرات. قم: انتشارات مصطفوی، چاپ دوم، ج ۲.
- نائینی، محمدحسین (۱۳۷۶). فوائد الاصول. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ج ۳.
- نخعی، هادی (۱۳۷۷). توافق و تزامم منافع ملی و مصالح اسلامی؛ بررسی تطبیقی سیاست خارجی دولت‌های ملی و اسلامی. تهران: وزارت امور خارجه.
- ویکالین، جان (۱۳۶۹). مبانی دیپلماسی. ترجمه عبدالعلی قوام. تهران: قومس.
- هالستی، کالوی‌یاکو (۱۳۸۸). مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل. ترجمه مسعود طارم‌سری و بهرام مستقیمی. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- هانتز، شیرین (۱۳۸۰). آینده اسلام و غرب. ترجمه همایون مجد. تهران: نشر و پژوهش فرزاد.

Kohn, H. (1944). *The idea of Nationalism: Its origin and Background*. New York.

Toynbee, A. (1915). *Nationality and war*. London.